

PROBLEM KONTEKSTA U OBRADBI BIOGRAFSKE GRAĐE U TRIMA MODERNIM HRVATSKIM ENCIKLOPEDIJAMA

VLAHO BOGIŠIĆ

(Leksikografski zavod *Miroslav Krleža*, Zagreb)

SAŽETAK. Usporedbom abecedarija, strukture biografskih članaka i načina obradbe biografske građe u *Hrvatskoj enciklopediji* (1941–45., glavni urednik Mate Ujević), *Enciklopediji Jugoslavije* (1955–90., Miroslav Krleža) i *Hrvatskoj enciklopediji* (1999–2000., Dalibor Brozović) rekonstruira se i opisuje razvoj modela i metode u bitnom segmentu hrvatske leksikografije, posebice s obzirom na društvene diskontinuitete u promatranom razdoblju. Razmatra se kako je obrađena biografska građa pripadnika manjinske skupine, nositelja ideološkoga predznaka suprotnoga dominantnome te nositelja vrijednosti druge kulture u bliskome suodnosu. Na temelju uočenih sličnosti i razlika procjenjuje se pojedinačni i opći kulturni utjecaj enciklopedije, njezinih kulturno-povijesnih implikacija u hrvatskome društvu.

Enciklopedija je ukorijenjena u modernom hrvatskom društvu. Svijest zajednice o vlastitim mogućnostima, kulturnoj posebnosti i znanstvenoj participaciji zasniva se i na pretpostavci o leksikografskome sustavu, koji je društvo u stanju održati i prema kojemu se razumijevaju i izražavaju standardne vrijednosti. Hrvatska je kultura već s obzirom na povijesne uvjete svoga razvoja osvijestila »duhovna dobra, a ne fizičku snagu« kao dodirnu točku u kojoj se »narodi razlikuju i spajaju«, pri čem oni koji »ne mogu kulturnom stvaranju dati svoj lik« ostaju bez suverenosti, prava na vlastite oblike i odgovornosti¹. Potreba za enciklopedijom ne proizlazi ipak samo iz općenite težnje za kulturnom samobitnošću nego i iz njoj svojstvene, neposredne društvene inicijative, pa se ideja o posebnoj, nacionalnoj enciklopediji postupno razvija simultano s drugim oblicima, napose onima institucijskoga rasta građanske Hrvatske. Premda je leksikografska tradicija u starijim razdobljima razmjerno dobro izražena² pri oblikovanju moderne enciklopedije, kao i drugih oblika kodifikacije narodnoga života, posebno je važno u izrazu i pristupu zadržati razumljivost sadržaja i cilja, što ni naslijeđe ni suvremeni tuđi leksikografski izvori ne mogu osigurati. Temeljeći ga na iskustvu svojega rada na pripremi i uvođenju crnogorskoga građanskoga zakonika, Baltazar Bogišić je, dobro upućen u etnografska istraživanja i sociološke metode, početkom XX. stoljeća predložio upravo Akademiji u Zagrebu

¹ Mate Ujević, Predgovor, *Hrvatska enciklopedija*, sv. I, Zagreb, 1941., str. IX.

² Igor Gostl, Od glagoljskih lucidarija do Hrvatske enciklopedije, *Radovi Leksikografskoga zavoda Miroslav Krleža*, sv. IV, Zagreb, 1995.

nacrt takve enciklopedije³. Bogišić je smatrao da bi bilo bolje da »narod ostane još dvjesto godina bez ikakvog sistematskog zakonika«, nego da se uvodi takav koji ne bi mogao »razumjeti«, objašnjavajući to lošom terminološkom prilagodbom tuđega zakonodavstva u domaće prilike – »Vinodolski zakon i poljički statut nadvisuju u tom pogledu zakone današnjega vremena«⁴.

Akademija nije uvrstila izradbu enciklopedije u program, iako je razrađivala još nekoliko prijedloga⁵. Tek Matica hrvatska, u sklopu pripreme svoje stote obljetnice 1942., uz povijest hrvatske književnosti i kolekciju djela hrvatskih pisaca, razmatra takvu mogućnost. Poseban je Matičin odbor na sjednici 17. veljače 1939. primio izvještaj tajnika Blaža Jurišića o vrlo detaljnom planu enciklopedije što ga je sastavio Gustav Šamšalović⁶. Šamšalović je bio glavni urednik Minervina *Leksikona*⁷, s ozbiljnim leksikografskim iskustvom, pa je realizaciju projekta predvidio za tri godine te predložio uredništvo. Matica je od enciklopedije, zamišljene »u četiri sveska, samo za domaće stvari«, ubrzo odustala, čini se »iz susretljivosti« prema enciklopediji koja je istodobno pripremana, prvo na temelju dogovora predlagatelja Mate Ujevića i vlasnika Tipografije Dragutina Schulhofa, a onda i potporom banovinske uprave⁸. Matica se spremala pristupiti konzorciju za izradbu *Hrvatske enciklopedije*, bio je o tome pripremljen i ugovor, ali je onda odustala, »zbog nepravilnosti u svijetu«⁹, vjerojatno zapravo zbog nesporazuma s banovinskom upravom koji je doveo do smjene njezina vodstva i postavljanja komesara. Premda je Matica u svome obljetničkom programu prihvatila Šamšalovićev donekle srodni prijedlog Kulturnoga atlasa umjesto enciklopedije, sam je Šamšalović preuzeo mjesto u središnjem uredništvu pokrenute enciklopedije, a predsjednik Matice Filip Lukas u uredničkom vijeću i uredništvu. Time je Šamšalović, kao glavni urednik, stvarni redaktor prvoga modernoga, pravoga leksikona u hrvatskoj kulturi i urednik iz užega sastava prve moderne hrvatske enciklopedije, ostvario iznimno leksikografsko djelo. Pa ipak to mu, ni uz druge stručne prinose, kao ni nizu drugih stručnjaka i javnih radnika, počevši od spomenutih Jurišića, Schulhofa, Ujevića i Lukasa, u budućim hrvatskim leksikografskim priručnicima neće osigurati korektnu obradbu.

Biografska građa standardni je predmet obradbe u leksikografiji, mnoga leksikografska izdanja, leksikoni, rječnici ili pregledi, ponekad i enciklopedije, biografska su po načinu obradbe i nazivu, neka su posvećena i samo jednoj osobi. Izradba abecedarija za enciklopedije općega tipa, kada su u nazivu i pristupu opće ili kada se zasnivaju na nacionalnom sadržaju, počiva na kriterijima koji su prezentirani ili se razumiju iz rasporeda ukupne građe, čemu podliježe i njihov biografski segment u užem smislu. U različitim se natuknicama leksikografskih djela biografski sadržaji obrađuju neizravno, pri razmatranju pojava koje je netko objasnio ili u sintetskim člancima gdje se obrađuju društvena, umjetnička ili prostorna područja.

³ Isto, str.117.

⁴ Cit. prema *Spomenica Dra Valtazara Bogišića*, Dubrovnik, 1938., str. 17–18.

⁵ Enciklopedije kod Južnih Slavena, *Enciklopedija Jugoslavije*, sv. III, Zagreb, 1958., str. 239.

⁶ Zapisnici Matice hrvatske za godine 1938., 1939 (Hrvatski državni arhiv, Zagreb).

⁷ Leksikon Minerva, *Praktični priručnik za modernog čovjeka*, Minerva, Zagreb, 1936.

⁸ Enciklopedijski rad kod Hrvata, *Književni oglas Hrvatska enciklopedija*, (1940), nepaginirano.

⁹ Isto.

U svim trima hrvatskim enciklopedijama o kojima je ovdje riječ koristi se u obradbi biografska građa u oba spomenuta pristupa. I druga su leksikografska djela, ona koja im neposredno prethode ili su im suvremena, zasnovana na sličnom pristupu, biografije su i u modernoj hrvatskoj leksikografiji naglašen oblik stručnoga zanimanja¹⁰. A upravo je u tim trima enciklopedijama tijekom druge polovice XX. stoljeća, od 1941. kada je izašao prvi svezak *Hrvatske enciklopedije* u redakciji Mate Ujevića do 1999. kada izlazi prvi svezak *Hrvatske enciklopedije* u redakciji Dalibora Brozovića, hrvatska kultura, unatoč očitom društvenom diskontinuitetu, s višestrukom promjenom političke paradigme održavala unutrašnju stabilnost svojih mogućnosti. Pri određivanju njezina »osnovnog karaktera«, prva enciklopedija »nije u cijelosti prihvatila ideju potpune koncentracije gradiva (strogo proveden enciklopedijski karakter)«, »isto tako kao što nije pošla protivnim, leksikonskim putem«, po broju natuknica i »opsegu radova« ona je prijelaz između enciklopedije i leksikona, glavni su pojmovi obrađeni enciklopedijski, ali zato ima dosta gradiva koje »možda ne bi išlo u enciklopediju«¹¹.

Dok se u pripremnim i pristupnim tekstovima prve enciklopedije o biografskoj građi govori malo, za drugu¹² je to važno konceptijsko pitanje: »karakteristika je hrvatskih alfabetara, pogotovo iz krupnijih struka, bujnost u broju predloženih ličnosti«¹³ S druge strane sam njezin pokretač Miroslav Krleža, kada u programskim dokumentima, raspravama i razgovorima za javnost tumači ciljeve enciklopedije, inzistira na ocjeni konkretnih autorskih prinosa¹⁴. Za razliku od prve, Ujevićeve enciklopedije, Krležina se enciklopedijska inicijativa zasnivala na pokušaju afirmacije južnoslavenskoga kulturnoga kompleksa kao samorazumljive i održive povijesne i političke percepcije. Ni prva enciklopedija nije odričala posebnu važnost toga okruženja, pa u rasporedu njezinih struka, uz urednike za opća područja i narodni život rade i posebni urednici za »srpski život, kulturu, povijest, umjetnost«, »slovenski život, kulturu, povijest, umjetnost«, pa »naše muslimane«¹⁵, ali u ocjeni ograničenja Stanojevićeve enciklopedije Ujević ističe upravo to »da ta enciklopedija nije ni potpuna, ni razmjerna s obzirom na struke«, pa je »hrvatski dio daleko manji

¹⁰ Od 1983. izlazi posebno višesveščano enciklopedijsko izdanje *Hrvatski biografski leksikon*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, sv. I–IV, Zagreb, 1983–98., zaključno s biografijom *Gmajner, Ivan*. I u drugim suvremenim enciklopedijama i leksikonima biografije su izrazito zastupljene; usp. *Enciklopedija hrvatske povijesti i kulture*, Školska knjiga, Zagreb, 1980; *Hrvatski leksikon*, sv. I–II, Naklada Leksikon, Zagreb, 1996–97., leksikon *Tko je tko u NDH*, Minerva, Zagreb, 1997.

¹¹ Mate Ujević, Predgovor, *Hrvatska enciklopedija*, sv. I, Zagreb, 1941., str. XI.

¹² Prvom enciklopedijom u okviru ovoga rada uzima se *Hrvatska enciklopedija*, sv. I–V, Zagreb, 1941–45., glavni urednik Mate Ujević, bilo je predviđeno 12 svezaka, ali je edicija nakon petoga sveska obustavljena; drugom tri izdanja *Enciklopedije Leksikografskoga zavoda* (u trećem izdanju *Opća enciklopedija*), Zagreb, 1955–88., i dva izdanja *Enciklopedije Jugoslavije* (drugo izdanje također obustavljeno nakon šestoga sveska), Zagreb, 1955–90., prvi glavni urednik Miroslav Krleža, a trećom *Hrvatska enciklopedija*, sv. I–II, Zagreb, 1999–2000., predviđena u 11 svezaka, glavni urednik Dalibor Brozović.

¹³ Miroslav Krleža, Referat na plenumu Centralne redakcije Enciklopedije Jugoslavije 12. VI. 1952.; cit. prema Miroslav Krleža, *Sa uredničkog stola*, Sarajevo, 1988., str. 87.

¹⁴ »Biografije Matoša, Murka, Kettea, Cankara, Domanovića, Bore Stankovića, Zamaja, Vraza, Đure Jakšića, Vojislava Ilića, Silvija Kranjčevića, djela Šubica, Jakopića, Grohara, Jame, Ivane Kobilce, Prijatelja, Stritara, Levstika, Rendića, Račića, Kraljevića treba da ostanu u Enciklopediji poglavljinama, koja će u obliku malih monografija ostati spomenikom ovih herojskih napora«. Miroslav Krleža, O nekim problemima enciklopedije, 1953; cit. prema Miroslav Krleža, *Sa uredničkog stola*, Sarajevo, 1988., str. 157–58.

¹⁵ Urednici struka, *Hrvatska enciklopedija*, sv. I, Zagreb, 1941., str. IV.

prema srpskome¹⁶. Ni na izravno pitanje o tome »kako će *Enciklopedija Jugoslavije* riješiti problem da bude sveobuhvatna, jugoslavenska, a da u isto vrijeme istakne nacionalna obilježja, specifičnosti, zasebni historijski razvoj i druge karakteristike svakog jugoslavenskoga naroda¹⁷, Krleža nije mogao precizirati više do »da bismo mogli istaknuti narodno obilježje ovoga našega pothvata, naš je zadatak da istaknemo i koordiniramo sve ono što je najpozitivnije kod naših naroda¹⁸. Sam je predsjednik Tito, dodjeljujući toj enciklopediji i Krleži priznanje, kada se činilo da je u velikoj mjeri zaokružila svoje ciljeve, smatrao važnim javno istaknuti teškoće koje su je pratile, »političkog, pa ponekad i nacionalnog karaktera¹⁹.

U izvedbenom je smislu Krležina enciklopedija nastojala dio tih teškoća prevladati razdiobom svoga niza na »jugoslaviku«, opću enciklopediju i stručne enciklopedije, što bi u cjelini davalo »veliku enciklopediju«. Velika enciklopedija kakva je zamišljena u Jugoslaviji 1950-ih kada je u Zagrebu za njezin program utemeljena posebna ustanova²⁰ nije zaokružena, ali je već njezin temeljni niz, »jugoslavika« i »opća«, bez stručnih i posebnih edicija koje su također izvođene, ostvaren u velikome razmjeru²¹. Enciklopedijski niz što ga je Krleža tada zasnovao hrvatski je na nekoliko kritičkih razina, ono što je u bibliografskome, stručnome i terminološkome pogledu izvedeno kroz taj leksikografski sustav znači moguć i funkcionalan metodološki okvir za kontinuitet leksikografskoga rada za sve kulture koje su u njemu sudjelovale²². No kao što takav rad ne bi bio održiv bez obrađene

¹⁶ Enciklopedijski rad kod Hrvata, *Književni oglas Hrvatska enciklopedija*, (1940), nepaginirano. Riječ je o *Narodnoj enciklopediji srpsko-hrvatsko-slovenačkoj*, sv. I–IV, Bibliografski zavod, Zagreb, 1925–29., glavni urednik Stanoje Stanojević. Posebno se pritom ističe da je Stanojevićeva enciklopedija propustila uvrstiti članak o Vladku Mačeku, premda se radi o izdanju zaključenom 1928., kada je Stjepan Radić još bio živ i kada Mačekova uloga u politici i javnosti nije bila ni približno profilirana kao 1940. Pri ocjeni te enciklopedije treba uzeti u obzir da ona nije bila strukturirana prema načelima moderne leksikografije, riječ je prije o zborniku leksikografski obrađenih priloga, nego o enciklopediji, pa stoga, a ne zbog unutrašnjega razmjera ili kojega drugog razloga nije poseban predmet ovoga rada. *Narodna enciklopedija* bavi se obrađom isključivo domaće, nacionalne građe, pa je i takva hrvatska građa, uključujući biografsku kada je uvrštena obrađena na razini pojedinačnih priloga uglavnom stručno i pregledno, na što je s obzirom na pionirski karakter izdanja važno upozoriti. Usp. s tim u vezi primjerice biografije starih hrvatskih pisaca koje je u *Narodnoj enciklopediji* priredio Milan Rešetar.

¹⁷ Miroslav Krleža, Enciklopedijska izdanja – značajan prilog jugoslavenskoj kulturi, *Borba*, 31. I. 1954.; cit. prema Miroslav Krleža, *Sa uredničkog stola*, Sarajevo, 1998., str. 176.

¹⁸ Isto.

¹⁹ Titov govor prigodom uručjenja odlikovanja i odgovor Miroslava Krleže (1972), *Bilten Jugoslavenskoga leksikografskoga zavoda*, br. 9–10, Zagreb, 1975., str. 5–6; cit. prema *Oko*, VIII/1980., br. 229, str. 1.

²⁰ Vladinomu uredbom iz 1950. osnovan je Leksikografski zavod FNRJ sa sjedištem u Zagrebu i sa »zadatkom da skuplja i obrađuje leksikografski i drugi materijal potreban za izdavanje enciklopedija, leksikona, monografija i drugih djela«. Uredba o Leksikografskom zavodu FNRJ, *Službeni list FNRJ*, 18. X. 1950. Po tadašnjem ustroju ustanova je organizirana kao federalna, »pri Savjetu za nauku i kulturu«, no kako je reorganizacijom jugoslavenske federacije područje znanosti i kulture prešlo u nadležnost federalnih jedinica, Zavod je prvo 1962., također uredbom savezne vlade, preustrojen u ustanovu sa samostalnim financiranjem, čime je u formi posredno sačuvan karakter savezne ustanove, dok je 1972. osnivačka prava ustanove preuzeo hrvatski Sabor.

²¹ U razdoblju 1955–90. objavljeno je 36 enciklopedijskih svezaka temeljnoga niza tih izdanja: *Enciklopedija Jugoslavije*, sv. I–VIII, Zagreb, 1955–71., *Enciklopedija Jugoslavije*, sv. I–VI, Zagreb, 1980–90., *Enciklopedija Leksikografskoga zavoda*, sv. I–VII, Zagreb, 1955–64., *Enciklopedija Leksikografskoga zavoda*, sv. I–VI, Zagreb, 1966–69., *Opća enciklopedija*, sv. I–IX, Zagreb, 1977–88.

²² Pripremana su posebna izdanja *Enciklopedije Jugoslavije*, ćirilčno, sv. I–II, 1983–85., slovensko, sv. I–IV, 1983–89., makedonsko, sv. I–II, 1983–85., na albanskom jeziku, sv. I–II, 1984–87. i na mađarskom jeziku, sv. I–II, 1985–88.

građe o kojoj je riječ i svijesti o njoj kao vlastitoj građi, Krležina se enciklopedija spram hrvatske leksikografije, pa i njezina modernoga dijela, uključujući prvu enciklopediju, odnosila komparativno, pa je upravo ta autoreferencijalnost bitan kriterij, uz autorstvo prinosa i autonomnu jezičnu poziciju, hrvatske atribucije niza, po kojemu se tu enciklopediju može smatrati i hrvatskom enciklopedijom.

Kontinuitet nije vidljiv tek u suradnji Mate Ujevića i urednika njegove enciklopedije, na što Krleža redovito podsjeća²³, ili u referiranju na samu *Hrvatsku enciklopediju*, pri čem se njezin prekid ne povezuje s diskvalifikacijama²⁴, koliko u potrebi da se u pitanjima pristupa građi, prije svega iz narodnoga života, pronadu leksikografiji primjereni pristupi. Premda između prve i druge enciklopedije i nositelja njihovih koncepcija u tome polazišta nisu bila ista, razlike se ne svode tek na ideološku matricu. Tako je već u prvoj enciklopediji uočljiva izrazita zastupljenost književnosti u abecedariju²⁵, pa kada Krleža problematizira »alfabetar književnosti hrvatske redakcije«, konstatirajući da je za drugu enciklopediju iz njega izbačen »vanredno velik broj književnih radnika«²⁶, očito nije riječ tek o tome na koji se način razumijeva ulogu književnosti nego i leksikografski pristup, u kojoj mjeri enciklopedija izborom natuknica treba sugerirati procese i vrijednosti i što to nadalje znači pri obradbi uvrštenih pojmova, posebno kada su biografski²⁷.

Dvadesetogodišnje razdoblje koje dijeli prve dvije moderne leksikografske inicijative u hrvatskoj kulturi bilo je po svome općem okviru, ali i unutrašnjoj društvenoj pokretljivosti izrazito nestabilno, s izraženim podjelama. To se po visokom stupnju političke koncentracije oko stranačkoga programa Vladka Mačeka teško moglo zaključiti. Hrvatska se unutar kraljevske Jugoslavije, ali i europskoga okruženja, s obzirom na društvena i politička stremljenja, ali i položaj pojedinaca u njima, ipak našla pred velikim pitanjima, što je ubrzo došlo do izražaja kada se i pri domaćem ratnom slomu izgubila ravnoteža na

²³ Usp. npr. »Mate Ujević i ja nećemo sudjelovati posebno ni u jednoj komisiji. Za vrijeme rada komisija bit ćemo na raspolaganju svim komisijama, ukoliko bi koja komisija trebala specijalno razjašnjenje koje ne bi mogli pružiti referenti«. Miroslav Krleža, Referat na plenumu Centralne redakcije Enciklopedije Jugoslavije 12. VI. 1952.; cit. prema Miroslav Krleža, *Sa uredničkog stola*, Sarajevo, 1988., str. 101. U odgovoru predsjedniku Titu prigodom dodjele odlikovanja Leksikografskom zavodu Krleža ističe da je Ujević »počeo sa mnom taj posao i meni je bio na početku našeg posla neobično pri ruci, pošto je on imao bogato iskustvo s onom svojom enciklopedijom«. Titov govor prigodom uručivanja odlikovanja i odgovor Miroslava Krleže (1972), *Bilten Jugoslavenskoga leksikografskoga zavoda*, br. 9–10, Zagreb, 1975., str. 5–6; cit. prema *Oko*, VIII/1980., br. 229, str. 1.

²⁴ Krleža je u *Borbi* 1952. na primjedbe da je dio suradnika druge enciklopedije kompromitiran za vrijeme ustaškoga režima izričito odgovorio kako »nije sramota biti urednikom Hrvatske enciklopedije«. Miroslav Krleža, *Odgovor na pismo* »Da li je to moguće«, *Borba*, IX/1952., br. 18, str. 2.

²⁵ Mladen Švab, Mate Ujević – utemeljitelj suvremene hrvatske enciklopedike, *Radovi Leksikografskoga zavoda Miroslav Krleža*, sv. 2, Zagreb, 1992., str. 17. Švab ističe da je »među strukama prostorno najzastupljenija književnost, kojoj je pripalo gotovo 12% prostora«. Književnost je i u trećoj enciklopediji s 13% planiranoga prostora prema abecedariju zadržala izrazitu zastupljenost, unatoč promjeni položaja književnosti u kulturi, pa i u odnosu na srodna područja poput publicistike i medija koja su se, usporedno gledajući, znatno razvila, a to se iz razmjera uvrštenja, pa ni po pristupu biografskoj građi ne vidi.

²⁶ Miroslav Krleža, Referat na plenumu Centralne redakcije Enciklopedije Jugoslavije 12. VI. 1952.; cit. prema Miroslav Krleža, *Sa uredničkog stola*, Sarajevo, 1988., str. 97.

²⁷ Isto, str. 87. Krleža podsjeća kako je hrvatska redakcija raspolagala s obiljem vrela leksikonskoga karaktera (Hrvatska enciklopedija, Znameniti Hrvati, Minerva), pri čemu su redaktori »bili zabrinuti« da što ne zaborave, prevladala je potreba za dokumentiranjem, a ne vrednovanjem. U trećoj enciklopediji je tako primjerice objavljen članak o Klementu Bušiću koji je određen kao »hrvatski pjesnik«, premda kao takav nije valoriziran ni u kojem stručnom pregledu, niti ima objavljenih zbirki pjesama. *Hrvatska enciklopedija*, sv. II, Zagreb, 2000., str. 420.

kojoj se zasnivao dotadašnji poredak. Ne samo što su politički režimi iz toga razdoblja držali upravnom povlasticom propise po kojima su pojedince bez obzira na položaj u društvu i važnost djela mogli »izbrisati«, nego su i zastupnici različitih, pa i suprotstavljenih, totalitarnih koncepcija iz kojih su ti režimi izvodili vlastite ciljeve, sudjelovali u takvoj praksi, u odnosu na suvremenike, ali nerijetko i u odnosu na zagovornike različitih pogleda iz prošlosti. Tako su ustaške vlasti, koje *Hrvatsku enciklopediju* nisu ukinule²⁸, donijele posebne akte²⁹ o zabrani promicanja sadržaja nespojivih s vlastitim programom, što je u praksi značilo cenzuriranje cijelih zajednica i mnogih imena, uključujući hrvatska, u javnoj komunikaciji, pa i u enciklopediji, dok su komunističke vlasti, nakon pobjede antifašističke koalicije 1945., postupno provele ideološko pročišćivanje na uglavnom nepisanom kodeksu podobnosti, kojega je posljedica često bio sličan tip cenzure³⁰. Napose je taj model učvršćen kroz specifičnu diferencijaciju unutar samoga poretka tijekom i nakon sukoba s tzv. informbiroovskim kompleksom potkraj 1940-ih³¹.

I Ujević i Krleža bili su u to društveno stanje dobro upućeni, a koliko je njihovo osobno iskustvo utjecalo na razinu tolerancije – koju su u različitim prigodama i okolnostima bili pojedinačno, uzajamno ili napokon zajedno spremni podnijeti spram očekivanja koja su bila izrečena ili su se podrazumijevala – može se tek ocjenjivati u svakoj pojedinačnoj prigodi³². Kako ni Ujevićevo ni Krležino antifašističko opredjeljenje nije podrazumijevalo revolucionarnu provjeru pravovjernosti, to je i nakon obnove društvenoga i kulturnoga života u socijalističkoj Hrvatskoj obilježavalo način njihove prisutnosti i javnosti i način na koji je njihov rad bio prezentiran. Indikativno je s tim u vezi da, za razliku od Ujevića, Šamšalović nije znatnije sudjelovao u izradbi druge enciklopedije³³, javlja se

²⁸ Izdavanje enciklopedije povjereno je Hrvatskom izdavačkom bibliografskom zavodu, osnovanom početkom kolovoza 1941. kao »državno poduzeće« kojemu pripada »isključivo pravo« izdavati i raspačavati leksikografska djela. *Hrvatski leksikon*, sv. I, Zagreb, 1996., str. 475.

²⁹ Državni izvještajni i promičbeni ured donio je primjerice *Privremeni popis pisaca zabranjenih za prodaju* koji je razaslan početkom 1942. Stanko Lasić, *Miroslav Krleža i Nezavisna Država Hrvatska*, Zagreb, 1989., str. 88.

³⁰ Sud časti Društva književnika Hrvatske donosio je 1945. sankcije kojih je posljedica bilo i privremeno zapriječeno objavljivanje. To je pitanje još nedovoljno obrađeno u literaturi, usp. npr. Stanko Lasić, *Miroslav Krleža i Nezavisna Država Hrvatska*, Zagreb, 1989., str. 5.

³¹ Napuštanjem sovjetskoga modela i u kulturi postupno se, programatski i u praksi, provode specifični oblici društvene odgovornosti koji počivaju na strategiji odvrćanja od kritičke elaboracije spornih pitanja, što se posebno odnosi na kulturnu i političku povijest.

³² I Ujević i Krleža bili su 1941. uhićeni. Ujevića je zatvorila njemačka politička policija Gestapo, vjerojatno kao osvjedočenoga protivnika fašizma, a Krležu su privele ustaške vlasti zbog komunističkih nazora. Nakon izlaska iz pritvora, Ujeviću je omogućen rad u enciklopediji i struci, a Krležina je prisutnost u javnosti ostala zapriječena do sloma ustaškoga režima. U čitankama iz toga doba, koje je također priređivao Ujević, Krleža nije zastupljen, ali ima indicija da je to učinjeno »u njegovu korist«, pa čak i s njegovim znanjem, kako se ne bi skretala pozornost na njegov slučaj, što uopće ne mijenja, nego štoviše učvršćuje pretpostavku o tome da je i na koji način bio zabranjen. Usp. članak o Mati Ujeviću, *Krležijana*, sv. II, Zagreb, 1999., str. 461–63.

³³ Šamšalović je bio germanist, a u jednom mandatu 1943–44. i rektor Više pedagoške škole. *Tko je tko u NDH*, Zagreb, 1997., str. 376. Zanimljivo je da Šamšalovića kao urednika prvoga hrvatskoga leksikona ne spominje ni jedno od dvaju izdanja Leksikografskoga zavoda koja toj ediciji slijede, *Leksikon Leksikografskoga zavoda*, Zagreb, 1974., ni *Hrvatski opći leksikon*, Zagreb, 1996.

tek kao suradnik njezina općega niza, a biografska natuknica o njemu uvrštena je jedino u »jugoslaviku«³⁴.

Treća hrvatska enciklopedija nastaje u znatno drukčijim okolnostima, njezin prvi svezak izlazi 1999., kada je Hrvatska priznata i s obzirom na teške ratne okolnosti emancipacije svoje suverenosti razmjerno poznata u međunarodnoj zajednici. Enciklopedija stoga želi »popuniti one praznine što su u dosadanjim enciklopedijskim djelima, izdavanima u svijetu ili pod jugoslavenskim režimima na našem tlu, nastale sustavnim prešućivanjem nekih činjenica o Hrvatskoj i Hrvatima«³⁵. U Brozovićevu Predgovoru, koji slijedi intenciju iz Ogljednoga arka, objavljenoga još 1994.³⁶ posebno se ističe da su »jugoslavenski priručnici« uporno umanjivali »neosporne hrvatske vrjednote«. Unatoč takvim »općim uvjetima« za izdanja Leksikografskoga zavoda kaže se da su »koliko je to god bilo moguće zadržavala osnovnu znanstvenu objektivnost«, pa ni »mnogo veći narodi nemaju takva općekulturnog spomenika« kakav su Krleža i Ujević ostavili »hrvatskomu narodu«³⁷. Premda bi »prešućivanje« o kojem je riječ bilo najlakše pokazati upravo na biografskoj građi, to se, kao uostalom ni na kakvu drugom primjeru ne čini, ni u predgovoru, ni u drugim oblicima najave ili tumačenja ciljeva te enciklopedije³⁸.

Kada bi se upustila u tu vrstu stvarne ocjene vlastitoga naslijeđa, enciklopedija se ne bi mogla zaustaviti na »jugoslavenskoj« i stranoj bezobzirnosti, napose stoga što su, kao što je iz protuslovlja o »spomeničkoj« metafori očito, u oba slučaja, i u »jugoslavenskim priručnicima« i u »stranim enciklopedijama«, autori bili hrvatski leksikografi i stručnjaci. Enciklopedija se stoga odlučuje na uobičajen, afirmativan programski pristup, da će biti »pouzdan izvor svih mogućih podataka o Hrvatskoj i o Hrvatima«. Pritom se biografsku građu, osim kao »podatke o Hrvatima«, posebno ne elaborira, što ne bi bilo dalekosežno kada bi ta enciklopedija inače bila svjesna zamki što u leksikografskoj matrici u tom području postoje i kada nisu izravna posljedica »političkoga nasilja«. Trećoj enciklopediji je važno izričito naglasiti kontinuitet s prvom, a diskretno s drugom hrvatskom enciklopedijom³⁹, pa se i u njoj događa, bez obzira na politički predtekst, da relevantna biografska građa ili izostane ili ne bude obrađena u skladu s mogućnostima na koje se enciklopedija programatski poziva.

Ovdje će se razmotriti kako je biografska građa u hrvatskim enciklopedijama obrađena s obzirom na pripadnike manjinske skupine, potom na nositelje ideološkoga pred-

³⁴ *Enciklopedija Jugoslavije*, sv. VIII, Zagreb, 1971., str. 231. Šamšalović (1878–1961) je umro deset godina prije toga.

³⁵ Dalibor Brozović, Predgovor, *Hrvatska enciklopedija*, sv. I, Zagreb, 1999., str. VII.

³⁶ *Ogladni arak Hrvatska enciklopedija*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 1994.

³⁷ Dalibor Brozović, Predgovor, *Hrvatska enciklopedija*, sv. I, Zagreb, 1999., str. VIII.

³⁸ Brozović je kao glavni urednik enciklopedije 1990-ih dao u hrvatskim novinama mnoge intervjuue u kojima je govoreći o potrebi nacionalne enciklopedije, upozoravao kako male kulture poput hrvatske imaju, za razliku od velikih, poput francuske ili njemačke, preču potrebu za vlastitim nacionalnim leksikografskim opisom i zbog toga jer pretendentski pravac ide od velikih prema malima, ilustrirajući to i biografskom građom. Prousta Francuzima neće odreći nitko, a Ruđera Boškovića bi si rado pripisali i drugi.

³⁹ Premda je u stvarnosti obmuto, riječ je zapravo o koncepcijskom protezanju trećega izdanja općega niza druge enciklopedije (*Opća enciklopedija*, I–IX, glavni urednik Josip Šentija) na suvremenu hrvatsku zbilju. Makroepidija prve enciklopedije strukturno je bitno drukčije provedena.

znaka suprotnoga dominantnome, te najposlije na nositelje vrijednosti druge kulture u bliskome suodnosu.

Obradba biografskih podataka u nacionalnim enciklopedijama posebno je osjetljiva kada je riječ o pripadnicima manjinskih zajednica u kulturi koju enciklopedija zastupa, njihovim osobnim prinosima te oblicima integracije pojedinaca i takve zajednice u cjelinu. Židovska je zajednica u Hrvatskoj te posebno u Zagrebu u prvoj polovici XX. stoljeća imala važnu i vidljivu ulogu, u gospodarstvu, znanosti i obrazovanju, te kulturi uopće. Kao i drugdje u Srednjoj Europi, pripadnici te zajednice različito su pojedinačno očitivali formalnu pripadnost sredini, a i propisi o zavičajnosti su se mijenjali, ali su hrvatski Židovi toga doba u pravilu očitivali privrženost vrijednostima društva kojemu su pripadali. To je došlo do izražaja i u odluci Tipografije, najsnažnijega novinskog nakladnika u Hrvatskoj, da u konzorciju za izdavanje *Hrvatske enciklopedije* preuzme odlučujući udjel, a time i rizik. Tipografija je bila u vlasništvu obitelji Schulhof, židovskoga podrijetla⁴⁰, ali bi uredništvo enciklopedije bez obzira na tu okolnost vjerojatno povjerilo organizaciju židovske građe, općenite i u hrvatskome okviru, posebnom uredniku, odnosno pomoćnom uredniku. Tako se, sudeći po oglednom arku, i postupilo, jer se kao urednik struke Judaića navodi Lavoslav Šik, štoviše objavljena je njegova fotografija u galeriji urednika⁴¹. Poziv Šiku bio je logičan i najbolji izbor, riječ je o svestrano obrazovanom stručnjaku kojega su preporučivale i neke posebne okolnosti. Šik je pisao o židovskoj problematici, povijesti zagrebačkih Židova, židovskim imenima, prikazivao je židovske adresare u svijetu i domaće prinose⁴². Bio je nadalje dobro upućen u leksikografiju, pisao je stručno zasnovane portrete⁴³, komentirao kako strani leksikoni obrađuju Zagreb i Hrvatsku⁴⁴, izvjestio je o berlinskoj enciklopediji *Judaici*⁴⁵, napose je kao pravnik bio zaokupljen prinosima za Mažuranićev rječnik pravne terminologije. Posjedovao je k tomu veliku judaističku knjižnicu sa 7000 svezaka, bio je jedan od osnivača spomenutoga nakladnoga zavoda Tipografija i suradnik njegovih listova, osnivač njemačkoga dnevnika *Der Morgen* u Zagrebu 1920. Šik je osim toga bio izrazito hrvatski orijentiran u političkom smislu⁴⁶, što mu je u evidenciji jugoslavenske policije priskrbilo kvalifikaciju »separatističkoga opredelenja«⁴⁷.

Premda je, bez obzira na uredničku dužnost u *Hrvatskoj enciklopediji*, Šik prije uradio mnogo toga zbog čega bi u njoj trebao biti obrađen, taj je posao shvatio kao poseban izazov, vrlo ozbiljno, »sa čašću i zadovoljstvom« da mu je povjeren⁴⁸. Smatrao je, među

⁴⁰ Dragutin Schulhof (1884–1981) bio je s obitelji vlasnik tiskare Merkur i većinski vlasnik Tipografije. Još prije 1914. prešao je na katolicizam, a 1941. je, kako bi dobio »arijska prava« prenio vlasništvo Tipografije Matici hrvatskoj. *Tko je tko u NDH*, Zagreb, 1997., str. 355. Ivo Goldstein, Građa za *Židovski biografski leksikon*, rkp.

⁴¹ *Književni oglas Hrvatska enciklopedija*, (1940), nepaginirano.

⁴² Usp. Lavoslav Šik, *Jevrejski liječnici u Jugoslaviji*, *Židov*, XV/1931., br. 24, str. 7.

⁴³ Lavoslav Šik, David Schwarz, O izumitelju upravljanja zrakoplovom i njegovom radu u Njemačkoj, *Agramer Tagblatt*, XVII/1912., br. 96, str. 5–6.

⁴⁴ Lavoslav Šik, *Der »Grosse Meyer« über Kroatien*, *Agramer Tagblatt*, XX/1905., br. 69, str. 5–6.

⁴⁵ Lavoslav Šik, *Encyclopaedia Judaica*, *Morgenblatt*, XLIII/1928., br. 234, str. 9–10.

⁴⁶ Branio je kao odvjetnik na sudu hrvatske vojnike koji su u prosincu 1918. demonstrirali protiv Kraljevine SHS.

⁴⁷ Ivo Goldstein, Građa za *Židovski biografski leksikon*/Šik, rkp.

⁴⁸ Lavoslav Šik, *Judaica u Hrvatskoj enciklopediji*, *Jevrejski narodni kalendar 5701*, 1940–41., str. 164–165.

ostalim, važnim što će prvi put upravo Židovi prikazivati za opću čitalačku publiku »sve što su dobra, lijepa i važna stvorili Židovi u Hrvatskoj«. Među suradnicima u prvoj knjizi spominje pritom zagrebačke stručnjake Samuela Romana, Hinka Gottlieba, Lavoslava Glesingera i Rudolfa Buchwalda, dok se za sljedeće sveske nada kako će osigurati »svestranu suradnju svih naših židovskih autora«. Već u spomenutoj prvoj knjizi Šik nije uvršten u popis urednika struka ni pomoćnih urednika struka, jer je struka Judaica izostavljena, nego se uz svu četvoricu židovskih publicista koje je pozvao na suradnju javlja u Popisu suradnika. Suradnja u sljedećim svescima nije mogla biti »osigurana« jer je Šik s najvećim dijelom židovske zajednice u Hrvatskoj bio zatočen i ubijen⁴⁹. Pokušaj eliminacije židovske zajednice iz hrvatske društvene zbilje ali i kolektivnoga sjećanja, što ga je u to doba proveo ustaški režim u Hrvatskoj, nije uredništvu Hrvatske enciklopedije dopuštao nikakav manevar, jer je bila riječ o jednom od onih pitanja na kojima je taj režim zasnivao svoje održanje. No tim prije je trebalo očekivati da će nakon sloma takva režima enciklopedija nastojati sačuvati barem drugu sastavnicu, sjećanje na ulogu i važnost židovske zajednice. Osim toga, neki su pripadnici te zajednice, kao što je već rečeno, bez obzira na podrijetlo, značajni po svojim prinosima⁵⁰. Druga hrvatska enciklopedija, unatoč Ujevićevu i Krležinu sudjelovanju u pripremi abecedarija, ni u jednom od svojih nizova ne bilježi Lavoslava Šika. U trećoj je, zahvaljujući kratkoj natuknici o njemu u *Hrvatskom leksikonu*⁵¹, uvršten u predložak abecedarija, ali je u konačnoj verziji ipak izbrisan⁵².

Primjer leksikografskoga zatamnjenja Šikove biografije tipična je posljedica kulturnoga diskontinuiteta, njegova je fizička i biografska eliminacija kao nasilni čin, uza svu tragičnu osobnu i povijesnu dimenziju, trajala vrlo kratko, ali se s time, i poslije, kada je taj čin prepoznat i oglašen kao zločin, nije uspostavilo ono što je prethodno bilo po sebi razumljivo i što je takvim i ostalo, da je Šikov urednički posao u enciklopediji i bez njega trebalo nastaviti: razlozi i ciljevi isti su kakvima ih je on urednički postavio 1940. i još nisu obavljani.

Na sličan je način kao i židovsku tradiciju prva enciklopedija bila prisiljena brisati dijelove hrvatskoga kulturnoga naslijeđa povezanoga s idejama političke ljevice, ali se u drugoj enciklopediji toj građi pristupa s velikom pozornošću, što onda određuje i način na koji je razmatra treća enciklopedija. Dok je u prvome svesku *Hrvatske enciklopedije* 1941. obrađen Božidar Adžija, za kojega se izričito kaže da »prelazi na ljevicu radničkoga pokreta« te se spominje njegova recentna brošura Karl Marx⁵³, u trećem svesku, koji primjerice donosi natuknice o Mili Budaku, ali i o ustaškom publicistu Miji Bziku, 1942.

⁴⁹ Pokušaj da se Šiku osiguraju »arijska prava« oko čega je nastojao i zagrebački nadbiskup Alojzije Stepinac nije uspio, pa je 1942. odveden u Jasenovac i »smjesta tamo zatučen«. Ivo Goldstein, *Grada za Židovski biografski leksikon/Šik*, rkp.

⁵⁰ Samuel Romano (1906–1941) zabilježio je i u doktorskoj disertaciji obradio tada još postojeći govor saraevskih sefarda. Rad obranjen u Zagrebu pred Petrom Skokom 1933. je sačuvan. Romano nije uvršten u abecedarij treće enciklopedije.

⁵¹ *Hrvatski leksikon*, sv. II, Zagreb, 1997., str. 518.

⁵² Članak o Lavoslavu Šiku bio je prema računalnome abecedariju Hrvatske enciklopedije predviđen, ali je prigodom zaključenja toga abecedarija 12. VII. 1999. brisan. Dokumentacija Hrvatske enciklopedije, Leksikografski zavod Miroslav Krleža.

⁵³ *Hrvatska enciklopedija*, sv. I, Zagreb, 1941., str. 49.

nema članka o Augustu Cesarcu. Cesarac je u Minervinu *Leksikonu* definiran kao »pisac lirskih pjesama, novela i romana; kritik, polemik i literarni ideolog«⁵⁴, a u enciklopediju bi sigurno bio uvršten da u međuvremenu nije, kao i Adžija, zbog svojih nazora bio ubijen. Drugi enciklopedijski niz donosi u svim izdanjima iscrpne priloge o Cesarcu, posvećujući se pritom napose podacima iz njegove političke biografije, članak o njemu u »jugoslavici« opsežniji je od drugih te sadrži i opservacije koje tonom i stilom odudaraju od leksikografskoga diskursa. Na toj je distinkciji, da se s jedne strane neki biografski ili drugi kulturni pojam »svede na fakte«, a s druge, kao u Cesarčevu slučaju, dade vrijednosna procjena, Krleža zasnivao društvenu kreativnost enciklopedije⁵⁵. Treća enciklopedija strukturira Cesarčev prinos u standardnom rasporedu građe te vrste u razdoblju kojemu pripada, s raspravnim naglašavanjem različitih aspekata djela i svodenjem biografskih podataka na dokumentacijski minimum⁵⁶.

U doba kada je objavljen treći svezak prve enciklopedije, Mile Budak je s gledišta društvenih odnosa bio u povlaštenom odnosu spram *Hrvatske enciklopedije*. Kao pripadnik užega ustaškoga vodstva sudjelovao je pri organiziranju zavoda koji je preuzeo nakladu enciklopedije, mogao je utjecati na položaj ustanove, a nesumnjivo se mogao zanimati i za način njezina rada, pa i za to kako će sam u njoj biti prikazan. No bez obzira na okolnosti, članak o njem priređen je korektno, s vrlo diskretnim upućivanjem na političku dimenziju i s dobro odmjerenim razmjerom stručne procjene. Riječ je o gotovo neutralnom prilogu koji bi mogao poslužiti za prikaz Budakova djela u bilo kojem leksikografskom priručniku poslije toga. Za razliku od Mije Bzika koji je definiran kao »poglavni pobočnik, hrvatski novinar«⁵⁷, za Budaka se pristupno kaže tek da je hrvatski književnik i političar, a ni u razradbi se ne ističe njegov rad u ustaškom pokretu, pa ni položaj »događnika«⁵⁸. Članak je potpisao vodeći suvremeni stručnjak za hrvatsku književnost i područni urednik enciklopedije Antun Barac, koji je kao protivnik ustaškoga režima u to doba također bio progonjen⁵⁹. Barac je u sličnoj redaktorskoj ulozi bio i u drugoj enciklopediji, ali članak o Budaku nije uvršten sve do 1982. kada je u »jugoslavici« objavljena kratka, redakcijski potpisana informativna bilješka⁶⁰. Budak je 1945. bio optužen za izdaju, osuđen po prijekom postupku i smaknut, ali formalno nisu postojale prepreke za njegovo uvrštenje u enciklopediju. Krleža je tijekom pripreme druge enciklopedije razmatrao taj problem, »principijelno«⁶¹, a i konkretno u odnosu na Budaka. Načelno je zastupao

⁵⁴ *Leksikon Minerva*, Zagreb, 1936., str. 207.

⁵⁵ O Cesarcu se tako govori da je »bio nesavitljiv i borben, iskren humanist, duboko socijalan, prožet istinskim suosjećanjem prema ljudima, naravi blage, osjetljive, lirski nježne, slabog tjelesnog sastava, a u mladosti boležljiv i upravo krhak«. *Enciklopedija Jugoslavije*, sv. II, Zagreb, 1956., str. 361. Krleža je u prvim svescima enciklopedije pokušao dati vlastite ogledne primjere biografskih natuknica, s naglašeno autorskom kontekstualizacijom cjeline nekoga djela u vremenu kojemu je pripadalo. Usp. npr. članak o Vladimiru Čerini u *Enciklopedija Jugoslavije*, sv. II, Zagreb, 1956., str. 554.

⁵⁶ *Hrvatska enciklopedija*, sv. II, Zagreb, 2000., str. 495.

⁵⁷ *Hrvatska enciklopedija*, sv. III, Zagreb, 1942., str. 568.

⁵⁸ *Hrvatska enciklopedija*, sv. III, Zagreb, 1942., str. 440.

⁵⁹ U prvoj polovici 1942. bio je zatočen u logoru Jasenovac. *Hrvatski biografski leksikon*, sv. I, Zagreb, 1983., str. 431.

⁶⁰ *Enciklopedija Jugoslavije*, sv. II, Zagreb, 1982., str. 528.

⁶¹ Miroslav Krleža, *Marginalije*, Rukopisna ostavština Miroslava Krleže, preslik u Dokumentaciji Leksikografskoga zavoda Miroslav Krleža.

gledište da »sva imena koja su kontaminirana... profašističkim elementima podivljalog nacionalizma kao svog osnovnog uvjerenja, ili pisci koji su u tome smislu djelovali u predratnom i ratnom periodu, a inače su se afirmirali kao književnici ili pjesnici, nema nikakva razloga, da ne budu fiksirani u *Enciklopediji*»⁶² Kako se u tom smislu pokušalo postupati pokazuje Krležina »napomena« uz neuvršteni članak Josipa Čelara, napisana kao nacrt za enciklopedijski prilog. Krleža u njoj u esejističkoj maniri⁶³, karakterističnoj za neke njegove spomenute i uvrštene priloge ocrtava Budakov književni i politički profil, ali je Budak ipak ostao izvan enciklopedije, za razliku od ustaškoga poglavnika Ante Pavelića, koji osim političkih, drugih bitnih referencija za uvrštenje nema⁶⁴. Budakov je biografija u trećoj enciklopediji obrađena razmjerno kratko⁶⁵, s naglašenijom političkom dimenzijom i škrtom detekcijom književnoga djela. U tome se članku ne problematizira izostanak recepcije Budakova djela u razdoblju između prve i treće enciklopedije, premda je upravo to jedno od najvažnijih pitanja u vezi s njime iz perspektive njezina doba. S obzirom na Budaka nastali su u hrvatskoj javnosti mnogi nesporazumi stoga što u dugome razdoblju nisu postojali standardni i dostupni izvori iz kojih bi se dobila kritička procjena njegove uloge i važnosti⁶⁶.

Za svaku je hrvatsku enciklopediju obradba srpske građe poseban izazov. U hrvatskoj je javnosti tijekom jugoslavenskoga razdoblja prevladavalo uvjerenje kako su hrvatska kultura i društveni razvoj uopće u zajedničkoj državi zapostavljeni, štoviše da srpska strana zajednički okvir niti ne percipira kao »zajednički« koliko kao vlastiti. No kako je leksikografska djelatnost u svojevrсноj raspodjeli strateških ambicija za drugoga jugoslavenskoga razdoblja, u socijalističko doba, pripala hrvatskoj strani, to se u srpskoj javnosti povremeno, a u 1980-ima i sustavno zastupaju gledišta o marginalizaciji srpske građe u enciklopediji, i to upravo stoga što bi enciklopedija bila hrvatska, a ne i srpska⁶⁷. U

⁶² Isto. Krleža se osvrće na članak o Antunu Bonifačiću, za kojega nije siguran »da li spada u takve književnike« te navodi primjere »Dragiša Vasić, Miloš Crnjanski, Stanislav Vinaver, Rastko Petrović, Mile Budak, Ljubo Wiesner, i.t.d. Takva lica ulaze sa biografijama i objektivnom ocjenom književne i političke djelatnosti«. Zanimljivo je da na popis primjera naknadno dodaje Vladana Desnicu.

⁶³ Isto. »Slučaj Mile Budaka, po svom književnom djelu, po političkoj ulozi koju je igrao i po relativno velikoj masi publikovanih političkih tekstova, klasičan je slučaj jednog trabanta, koji se ne snalazi ni u prostoru ni u vremenu, i koji luta političkim maglama bez perspektive, nošen jednim jedinim instinktom, slijepim nagonom graničarskim, da se je rodio kao sluga i da treba da umre kao sluga«.

⁶⁴ *Enciklopedija Jugoslavije*, sv. VI, Zagreb, 1965., str. 441. Pavelić je određen, čime se sugerira kriterij uvrštenja, kao »ratni zločinac«.

⁶⁵ *Hrvatska enciklopedija*, sv. II, Zagreb, 2000., str. 376. U istoj je enciklopediji (*Hrvatska enciklopedija*, sv. I, Zagreb, 1999., str. 400), u tek nešto manjem opsegu obrađen Andrija Artuković, određen kao »odvjetnik i političar«, pripadnik ustaškoga vodstva. Artuković prema leksikografskim standardima nije mogao biti uvršten ni kao odvjetnik ni kao političar, jer nisu navedene referencije koje bi takav opis potkrijepile. Uvršten je vjerojatno jer je njegov »slučaj« postao zanimljiv kada je 1980-ih zbog optužbi za ratni zločin iz Sjedinjenih Država izručen Jugoslaviji, pa se s tim u vezi, između ostaloga raspravljalo, o kriterijima obrade tzv. negativnih karijera u leksikografskim priručnicima. Za razliku od Artukovića koji je tek provoditelj jedne politike, Budak je bio pisac, publicist, a i u političkom djelovanju ima elemenata osobne kreacije.

⁶⁶ U Hrvatskoj su primjerice 1990-ih u nekim gradovima po Budaku imenovane ulice.

⁶⁷ Zastupnik u tadašnjoj srpskoj Skupštini, sveučilišni profesor Miloš Laban potaknuo je zastupničkim pitanjem 1989. raspravu u srpskoj javnosti o Leksikografskom zavodu kao »propagandi poput nas samih«. Enciklopedija Jugoslavije po njegovim riječima »sadrži i falsifikate protiv srpskog naroda«. Pritom se na posve nekritički i činjenično netočan način povezuju prva i druga enciklopedija. Usp. npr. *Vjesnik*, 29. IX. 1989., str. 7.

doba kada je pokrenuta prva hrvatska enciklopedija u Srbiji se još nije organizirano radilo na tom području, iako je prvi moderni leksikon izašao gotovo istodobno s onim Minervinim⁶⁸. Ujevićeva je enciklopedija, kao što je rečeno, imala posebno uredništvo za Serbicu, s filologom s beogradskoga sveučilišta Milanom Budimirom na čelu. U članku o Budimiru, koji je također objavljen u trećem svesku 1942. posebno se, kao i u slučaju drugih značajnih suradnika enciklopedije, ponavlja taj odnos⁶⁹. Premda je retorika ustaškoga režima bila protusrpska a društveno stanje obilježeno progonima Srba, to se nije odnosilo i na kulturni opis, barem ne doktrinarno, pa je enciklopedija uglavnom mogla zadržati prethodno postavljen urednički pristup srpskim sadržajima, uključujući biografske. Tako je u njoj objavljen vrlo iscrpan studijski, monografski članak o srpskom caru Dušanu, koji je priredio profesor beogradskoga sveučilišta Mihajlo J. Dinić, premda podatak iz popisa suradnika o tome statusu u doba objavljivanja članka nije odgovarao zbilji, jer je Dinić bio zatočen u zarobljeničkom logoru u Njemačkoj⁷⁰. Taj je članak praktično integralno doista preuzela »jugoslavika«⁷¹, ali je i enciklopedija, toga drugoga niza, imala srpsku redakciju koju je vodio Marko Ristić. Ristić je osobno u njoj napisao vrlo opsežan članak o Milošu Crnjanskom, srpskom pjesniku koji je obrađen i u prvoj hrvatskoj enciklopediji, premda se kao i Budak, Crnjanski nalazio na popisu Krležinih primjera za kolaboraciju, a osim toga je, što se u članku kaže, živio kao emigrant u Londonu. U enciklopediju je uvršten i Krležin prijatelj iz mladosti Dragiša Vasić, jedan od najvažnijih modernih srpskih pripovjedača, koji je tijekom rata pripadao četničkomu vodstvu, te je potom uhvaćen i tajno pogubljen. Krležini prijepori sa shvaćanjima nekih srpskih stručnjaka oko pretpostavki o uređivanju enciklopedije ticali su se više koncepcije, odnosno shvaćanja jugoslavenskoga okvira, kao integralističkoga ili slobodnoga, nego konkretnih, pa i pitanja obradbe ili nacionalnoga određenja biografske građe, pri čemu je Ristić bio prisiljen povući se iz srpske redakcije enciklopedije⁷². Utjecajni srpski političar Aleksandar Ranković zatražio je pak da se njegova biografija zbog nekih sitnih propusta u redakturi popravi, čemu je nakon ozbiljne forumske istrage udovoljeno, pa ga je Krleža izvijestio da je »korektura enciklopedijskoga teksta«, poseban otisak novoga članka o njemu otisnut, te da je »ekspedit u toku«⁷³.

Razmotreni oblici leksikografske obradbe biografske građe u hrvatskim enciklopedijama odnose se većim dijelom na biografije osoba koje su s tim enciklopedijama bile povezane. Riječ je, dakle, i o suvremenome kulturnom okviru iz kojega se očitava način na koji se u nekom društvu razumijeva pravo i mogućnost pojedinca na razumljivu i vidljivu participaciju. Treća hrvatska enciklopedija nije, razumije se, selektivna na način prve ili druge. Temeljni društveni odnos se promijenio⁷⁴, ali se problem obradbe biograf-

⁶⁸ *Sveznanje*, sv. I–II, Narodno delo, Beograd, 1937., glavni urednik Miodrag P. Petrović.

⁶⁹ *Hrvatska enciklopedija*, sv. III, Zagreb, 1942., str. 449.

⁷⁰ O Diniću je u prvoj enciklopediji također objavljen članak, s opsežnom bibliografijom, koji ne sadrži podatak o zarobljeništvu. *Hrvatska enciklopedija*, sv. V, Zagreb, 1945., str. 27.

⁷¹ *Enciklopedija Jugoslavije*, sv. III, Zagreb, 1958., str. 181–183.

⁷² *Krležijana*, sv. II, Zagreb, 1999., str. 278.

⁷³ Za građu toga slučaja koja sadrži i prepisku Krleže i Rankovića usp. Enes Čengić, *Krleža – post mortem*, sv. II, Zagreb, 1990., str. 122–125.

⁷⁴ Dok enciklopedija drugoga niza programatski zastupa društvenu ideju i poredak iz kojega proizlazi, treća enciklopedija je oko općih vrijednosti na kojima se zasniva njezin izraz suzdržana.

ske građe time ni za nju ne iscrpljuje⁷⁵. Položaj biografije u općem leksikografskom opisu u informacijsko se doba promijenio. Određivanje općega biografskoga pojmovnika s obzirom na globalni utjecaj medija i globalne industrije zabave, traži, u smislu definicije, utvrđivanja razmjera i stručne, leksikografske procjene važnosti i razumljivosti standardne informacije, preciznost koja podrazumijeva znatno veću razinu interaktivnosti leksikografskih sustava i njihovih korisnika od tradicionalne.

Osporavanja leksikografskih prinosa u hrvatskoj se leksikografskoj tradiciji, što je s tim u vezi osobito važno, najčešće odnose na biografsku građu. To je posebno došlo do izražaja kada je objavljen prvi svezak enciklopedijskoga Hrvatskoga biografskoga leksikona⁷⁶. Iako su polazni, očiti prigovori bili ideološki inspirirani, spor se ticao same ideje stvarne baze klasificiranih biografskih podataka, biografskoga pojmovnika koji reflektira bibliografski raspon spoznaja i mogućnosti. Taj je raspon, kao i sama ideja leksikografskoga opisa, beskonačan, korisniku je otvoren pristup samostalnoga snalaženja u civilizacijskom ambijentu koji nije tek apstraktan, već se sastoji od inicijativa i postignuća u kojima i sam može sudjelovati. Tri moderne hrvatske enciklopedije su, unatoč bitnim društvenim ograničenjima i razmjerno skromnim stručnim kapacitetima koji su im stajali na raspolaganju, u tome pogledu učinile mnogo, a hrvatsko bi društvo bez te osnove u informacijske doba bilo znatno anonimnije.

PROBLEM OF CONTEXT WHILE PROCESSING BIOGRAPHICAL DATA IN THREE MODERN CROATIAN ENCYCLOPEDIAS

SUMMARY. The development of the models and methods in a significant segment of Croatian lexicography is reconstructed and described, in particular as regards the social discontinuity of the period under observation, by a comparison of the alphabetical list, the structure of the biographical articles and the way biographical materials were processed in the Croatian Encyclopedia (1941–45, chief editor Mate Ujević), the Encyclopedia of Yugoslavia (1955–90, Miroslav Krleža) and the Croatian Encyclopedia (1999–2000, Dalibor Brozović).

Under consideration is the processed biographical material of members of minorities, of those adhering to ideologies at variance to the dominant one, and of those bearing the values of other closely correlated cultures.

An evaluation is made based on the observed similarities and differences of the individual and general cultural influence of the encyclopedia and its cultural and historical implications in Croatian society.

⁷⁵ Namjerno propuštenih biografija i izrazito tendencioznih eksplicacija je i u prve dvije enciklopedije razmjerno malo.

⁷⁶ *Aporije Hrvatskog biografskog leksikona*, Zagreb, 1984. Aleksandar Stipčević, *Priča o hrvatskom biografskom leksikonu*, Matica hrvatska, Zagreb, 1997.